International Online Journal of Educational Sciences, 2013, 5 (2), 462-473

iojes
www.iojes.net

International Online Journal of Educational Sciences

ISSN: 1309-2707

Ahmed Hikmet Müftüoğlu and History of Turkish Education in 16th Century

Mustafa Gündüz

Yıldız Technical University, Faculty of Education, İstanbul, Turkey

ARTICLE INFO

Article History:
Received 10.10.2012
Received in revised form 20.12.2012
Accepted 03.01.2013
Available online 05.08.2013

ABSTRACT

It is difficult to say those researches are sufficient, according to many researches have been made on different periods, institutions and persons of Turkish education history. One of the untouched branches of educational sciences is the Turkish education history. There is not safely and satisfying biographies of educator that contributed in this area with his works and productions. For example, one of them is Ahmed Hikmet Müftüoğlu who is politician, parliament, poet and educator in the early republican era.Beside of other abilities and adequate, one of the important specialties of Müftüoğlu is educationalist persons. He has got many important works in education history. Many works of him have not been used different reasons so far. To give some information about of that work can be seen important attributions in education history. Ahmed Hikmet's articles about of in education's persons, institutions of 16th century published in Mihrâb journal researched and analyzed in this study. Ahmed Hikmet gave important information about of tekke, madrassa and Enderun (palace school) that three institutions give to direction to state and society.

© 2013 IOJES. All rights reserved

Keywords:
Ottoman education history, madrassa, enderun (palace school), tekke, Ahmed Hikmet Müftüoğlu, history of education

Extended Summary

There are lots of educators whose names and works have not yet been mentioned in educational history books and research. One of them is early republic time intellectual Ahmed Hikmet Müftüoğlu.

Published in Mihrab, one of the early republic time intellectual magazines, by Ahmet Hikmet, the articles entitled "*On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı"* don't seem to have been much used in Turkish educational history research.

Not dealing with the relevant texts in pioneering educational history research and not making use of these texts is not because of ignorance or intent but because of inattention. In this respect, to present and examine Ahmet Müftüoğlu's articles which are thought to be significant in Educational history can provide some useful contribution to the literature.

In this article, the articles by Ahmed Hikmet Müftüoğlu, having put some significant contribution to the educational history with his thoughts and writings, have been investigated. In addition; Ahmed Hikmet's thought of national education and his contribution the educational history are shortly mentioned.

Corresponding author's address: Yildiz Technical University, Faculty of Education, Educational Sciences Department, Davutpaşa Campus, Esenler, İstanbul
Telephone: +90 212 383 48 07
Fax: +90 212 383 48 08
e-mail: mstgndz@gmail.com

© 2013 International Online Journal of Educational Sciences (IOJES) is a publication of Educational Researches and Publications Association (ERPA)

Method

This research is done based on literature review. Some historical periodicals were used as the primary resources. The articles that form the subject of the resource were taken from the original resources. In addition; the other original resources related with the topic were used in the research. The research is based on analysis of the historical resources.

Discussion and Results

In terms of both his actions and his works, Ahmed Hikmet Bey made great contribution to the history of education. His text, written in 1924, about Turkish educational history in the 16th century is of great importance in some respects. First of all, considering the whole text, it was discussed that thanks to the the effects of Madrasah, Enderun and lodge on Turkish society and its contributions to form Turkish National Identity in a peak period of Turkish knowledge, science, culture and technology. In this text, it was especially discussed what these three organizations' deficiencies, contradictions and their negative effects are on the society rather than their positive effects from the late 16th century.

Tarih-i Cevdet and *Tarih-i Ata* are some of the Ahmet Hikmet's resources. Late Otoman Historians were mostly effected by Koçi Bey and Katip Çelebi. In this respect, what they wrote must be recriticised by taking care of today's paradigm. Contemporary researchers claim that 17th century historians were not objective at some points. For example; their judgement about the degeneration of madrasah was not general but specific.

Despite all these methodological problems, Ahmed Hikmet specifically points out a topic; The interdependency of educational organisations and the dynamic structure formed by that dependency. If the publication date of the text is taken into consideration, it can be seen that the writer seriously warns the governors and the educators. The text was published in 1924, when the republic was just one-year-old, when it was not more than a year before the madrasah and lodge were abolished. From this view point, the articles, which seem to be some of the ordinary educational history articles, were in fact a historical projector showing which fundamental bases the new republic to be built on.

In the text, driven attention to the relationship between education and society is still significantly important in our time. If we paraphrase what Ahmed Hikmet Bey said, in solving the social problems, the importance and sustainability of the intellectuals' sensitivity will come out. When his contributions to the educational history are read in this view point, it can be better understood what history and educational organizations are for and how they shape the future.

Ahmed Hikmet Müftüoğlu ve 16. Asır Türk Eğitim Tarihi

Mustafa Gündüz

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İstanbul, Türkiye.

MAKALE BİLGİ

Makale Tarihçesi:
Alındı 10.10.2012
Düzeltilmiş hali alındı 20.12.2012
Kabul edildi 03.01.2013
Çevrimiçi yayınlandı 05.08.2013

ÖZET

Türk eğitim tarihinin farklı dönem, kurum ve kişileri üzerine pek çok araştırma yapılmasına karşın, bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek güçtür. Eğitim bilimleri arasında Türk Eğitim tarihi en bakir alanlardan biri olma özelliğini korumaktadır. Bu noktada eğitim tarihine eser ve uygulamaları ile katkı vermiş pek çok kişinin sağlıklı ve doyurucu biyografileri yoktur. Örneğin, bunlardan da biri erken cumhuriyet dönemi bürokrat, siyasetçi, şair ve eğitimcilerinden Ahmed Hikmet Müftüoğlu'dur. Müftüoğlu'nun diğer nitelikleri yanında en önemli özelliklerinden biri eğitimci kişiliğidir. Eğitim tarihinde hayli önemli sayılabilecek eserler bırakmıştır. Çeşitli nedenlerde bu güne kadar fazla kullanılmayan bu metinler hakkında bilgi vermek eğitim tarihine önemli katkı sayılabilir. Bu yazıda, Ahmed Hikmet Bey'in Mihrâb dergisinde on altıncı asır eğitim tarihinin kişi ve kurumları hakkında bilgi verdiği makaleleri incelenmiştir. Ahmed Hikmet, burada devlet ve toplum hayatına yön veren üç önemli eğitim kurumu, tekke, medrese ve Enderun hakkında önemli bilgiler vermiştir.

© 2013 IOJES. Tüm hakları saklıdır

Anahtar Kelimeler:
Osmanlı eğitim tarihi, medrese, tekke, enderun, Ahmed Hikmet Müftüoğlu, eğitim tarihi

Giriş

Bir toplumun tarihî ve toplumsal hayatının biçimlenmesinde ve süreklilik kazanmasında en büyük katkıyı ve etkiyi yapan kurumlardan biri eğitimdir. Devlet, toplum ve bireyleri doğrudan ilgilendiren ve bir şekilde hayatın önemli bir kısmını işgal eden formal eğitim kurumlarının Osmanlı'dan günümüze uzanan tarihçesi diğer pek çok kuruma göre hayli geniş ve zengindir. Buna rağmen, geleneksel yapıdan modernizme geçiş sürecinde eğitim teşkilatının, yaygınlaşmasının, kurumsallaşmasının, birey ve toplum üzerine etkisinin nasıl ve ne derece olduğuna ilişkin araştırmaların zenginliğinden söz etmek biraz güçtür. Elbette bu alanda yapılmış, öncü, önemli ve kapsamlı araştırmalar da yok değildir. Ancak Türk eğitim tarihi araştırmalarının sosyal bilimlerde, özellikle de eğitim bilimleri arasında hâlâ en bakir araştırma sahalarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu güne kadar yaygın eğitim tarihi kitaplarında hayatı, eserleri ve eğitimci kişiliğinden az ya da çok bahsedilenlerin dışında gerek ders kitaplarında gerekse araştırma eserlerinde henüz yer alamayan pek çok önemli ve etkili eğitimci simadan bahsedilebilir.

Pek çok eserde ve genel kabul gören duruma göre, 'maarifin ilk tarihçisi'(Birinci, 2001: XLIX) olarak Mahmud Cevad'ın adı ve eseri zikredilmektedir. Buna göre eğitim tarihçiliğinin hayli geç bir tarihe tesadüf ettiği söylenebilir. Zira *Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*'nın yazıldığı tarih 1338 (1922)'dir. Bu tarihten önce, Türk kültür tarihi içerisinde maârifin tarihini farklı yönleri ve kurumlarıyla yazma girişimleri olmuştur. Bütün memleket sathındaki genel eğitim işlerinin durumu üzerine yazılmış eserden ziyade, bazı kurum tarihleri bu noktada zikredilebilir. Örneğin, Mehmet Esat'ın *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye* (İstanbul 1310/1894) ve *Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn* (İstanbul 1312/1896) adlı eserleri, Rıza Tahsin(Gençer)'in *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*'si(İstanbul 1912), Musa Kazım'ın daha çok dünya eğitim tarihini ele alan ve Avrupa'ya ağırlık veren *Hukemâ-i Cihan ve Talim Terbiye Tarihi*(İstanbul 1327/1911) adlı eserleri bunların başında gelir.

Adı geçen eserlerin dışında Türk eğitim tarihi bakımından önemli görülen bir çalışma Mehmet Ziyâ Bey'in Maarif Nezareti'nin isteği üzerine 17 Ocak 1915'te kaleme aldığı '*Maarif-i Umumiye Nezareti'nin*

Sorumlu yazarın adresi: Mustafa GÜNDÜZ, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Davutpaşa Kampüsü, Esenler, İstanbul.
Telefon: 0 212 383 48 07
Faks: 0 212 383 48 08
e-posta: mstgndz@gmail.com

© 2013 International Online Journal of Educational Sciences (IOJES) is a publication of Educational Researches and Publications Association (ERPA)

Tarihçesi'(Binark, 1996: 477-493) başlıklı uzun raporudur. Bu rapor Tanzimat'tan sonra modern eğitim teşkilatıyla ilgili gelişmeleri kurumlar bazında detaylı bir şekilde özetlemektedir. Bundan kısa bir süre sonra dönemin önde gelen eğitimcilerinden Muallim Cevdet, Darülmuallimîn'in açılışının 70. Yılı vesilesi ile verdiği ve sonra da *Tedrisat Mecmuası*'nda yayımladığı uzun yazısında(Muallim Cevdet, 1334) maarifin tarihini farklı bir pencereden geniş bir şekilde anlatmıştır. Aynı tarihlerde dönemin bir diğer önde elen eğitimcisi Mustafa Satı Bey, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nde "*Meşrutiyet'ten Sonra Maarif Tarihi*"(Satı, 1334: 654-665) başlıklı bir konferans vermiş ve konuşmanın metni derneğin yayın organında yayımlanmıştır. Keza bu metin de 1908 sonrası eğitim teşkilatında ortaya çıkan gelişmeleri ve temel sorunları, teşkilat yapısını vs. özetlemektedir. Bundan sonra ise, 1926 yılında Lütfî tarihinin basılmamış kısımlarından yararlanılarak yazılmış önemli bir eğitim tarihi makalesi görülmektedir. "*Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Maarif Teşkilatı (1267-1287)*"(Lütfi Efendi, 1926: 302-317) başlıklı bu önemli makale eğitim tarihi yazarları açısından biraz gözden kaçmış görünmektedir.

1930'da Nafi Atuf'un iki ciltlik *Türkiye Maarif Tarihi*, Aziz Berker'in *Türkiye'de İlköğretim* adlı eseri ve ardından da Osman Ergin'in beş ciltlik *Türk Maarif Tarihi*(Ergin, 1977) alanın ilk ve geniş kapsamlı eserleridir. Ergin'in söz konusu eseri, Cumhuriyet öncesini daha geniş bir şekilde ele almakla birlikte, 1940'lara kadar olan erken Cumhuriyet devri eğitiminin temel karakteristiklerini ve belgelerini de yayımlamakla alanında en temel kaynak hükmünde ve öncü niteliğindedir.

1940'lardan sonra, Aziz Berker, Faik Reşit Unat, Hasan Ali Koçer, Yahya Akyüz, Cavit Binbaşıoğlu ve daha pek çok araştırmacı Türk eğitim tarihinin bütün dönemlerini kapsayan ve özgün kaynaklardan hareketle kapsamlı eserler yazmışlardır(Ergün, 2006: 56-97). Son olarak, 2009 tarihinde Türkiye *Literatür Araştırmaları Dergisi, Türk Eğitim Tarihi Özel* sayısı hazırlayarak, bu alanda yapılmış çalışmaları tanıtmış, eleştirmiş, değerlendirmeler yapmış ve ne tür eksiklerin olduğuna yönelik ipuçları vermiştir. Burada farklı yazarların, Türk eğitim tarihinin pek çok alanında geniş ve yeterli araştırmaların yapılmadığına yönelik tespitleri yer almıştır(TALİD, 2009).[3]

Bütün bu eğitim tarihi yazarlarının eserlerinde erken Cumhuriyet dönemi aydın bürokratlarından ve eğitimcilerinden biri sayılan Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun, dönemin fikir ve edebiyat dergisi *Mihrâb*'da kaleme aldığı eğitim tarihiyle ilgili yazılarına değinilmemiş ve bu yazılardan istifade edilmemiş olması, bir ihmalden ve kasıttan ziyade zühûl olarak görülebilir. Buradan hareketle Müftüoğlu'nun Türk eğitim tarihi açısından önemli görülen birkaç makalesini tanıtmanın ve bunlar üzerine bir değerlendirme yapmanın alana katkı vereceği düşünülmüştür.

Ahmed Hikmet Müftüoğlu tarafından erken Cumhuriyet dönemi entelektüel dergilerinden *Mihrâb*'da yayımlanan "*On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı*", başlıklı makaleler Türk Eğitim Tarihi literatüründe fazla kullanılmamış görünmektedir. Gerek *TALİD* birikiminde gerekse diğer eğitim tarihiyle ilgili eserlerde küçük bir kitap hacmindeki bu makalelerin kullanılmamış olmasının farklı sebepleri olabilir. Bunların en başında gelen sebep, Ahmed Hikmet Bey'in hayatı ve eserleri üzerine yazılmış detaylı biyografilerin ve monografilerin bulunmaması olabilir. Her ne kadar Fethi Tevetoğlu'nun sipariş üzere yazılmış önemli bir biyografisi çalışması varsa da bu eser(Tevetoğlu, 1990: 76-92), II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet'in son derece cevval, üretken, aktif, aydın yazar, şair, bürokrat ve hariciyeci devlet adamı Ahmed Hikmet Bey'i bütün yönlerini kuşatıcı nitelikten uzaktır.

16. yüzyıl Türk eğitim tarihine ilişkin 25 sayfalık metnin gözlerden kaçmasının ikinci bir sebebi, Tevetoğlu'nun yukarıda adı verilen biyografisinde bu makalelerin künyelerinin yanlış verilmesidir. Söz konusu biyografide Müftüoğlu'nun 16. asra dair Türk eğitim tarihi yazısının kaynağı *Mihrâb* dergisi yerine sehven *Mahfel* mecmuası şeklinde gösterilmiştir(Tevetoğlu: 204). Bu durum makalelere araştırmacıların ulaşmasını zorlaştırmış olabilir. Diğer bir sebep de Müftüoğlu'nun bir eğitim ve kültür tarihi yazabileceğinin

[3] **Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi (TALİD) Türk Eğitim Tarihi Özel Sayısı**, C. 6, S.11, 2009 yazarlarının Türk Eğitim Tarihi'nin araştırılmaya muhtaç alanları olarak gördükleri hususlar şöyle sıralanabilir: Mehmet Ö. Alkan'a göre (s.84), modernleşme dönemi medreselerin geçirdiği sayısal evrim tam olarak bilinmemektedir. Mefail Hızlı'ya göre (s. 95), Osmanlı sıbyan mektepleri tam olarak incelenmiş değildir. Tekke araştırmacısı Mustafa Kara'ya göre (s. 137), tekkelerin eğitimi ve toplumsal etkileri tam olarak bilinmemektedir. Salim Aydüz'e göre (s.143), Enderun araştırmalarında Batılı kaynaklar tam olarak kullanılmamıştır. Macit Kenanoğlu'na göre (s.189, 192, 201) Osmanlıdaki azınlıkların klasik dönem eğitim yapıları hakkında hemen hemen hiç bilgi yoktur. Ayşe Aksu'ya göre (s.239), misyonerlerin okul raporları ve hatıra metinleri tam olarak incelenmemiş ve Türkçeye de kazandırılmamıştır. Gündüz'e göre (s. 244), -Şerif Mardin'den aktararak-, II. Abdülhamid dönemi eğitim ve modernleşme ilişkisi anlaşılmış değildir. Ahmet Kanlıdere'ye göre (s.309), II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'a gelen Orta Asya kökenli aydınların etkileme ve etkilenme biçimleri ve dereceleri araştırılmış değildir. Mehmet İpşirli'ye göre (s.455, 457, 467 vd.), medreselerdeki hoca ve icazet meselesi, medreselerdeki müfredat ve dönemlere göre değişimi, okutulan dersler ve yöntemler, taşra medreseleri ve medrese ulemasının yayınları, haşiyeler ve şerhler tam olarak araştırılmış değildir. Bu konularda büyük boşluklar vardır. Cemil Öztürk'e göre (s. 487, 492, 494, vd.) öğretmen yetiştiren kurumların tarihçeleri, iki ve üç yıllık enstitülerle yüksek öğretmen okulları üzerine araştırmalar çok sınırlıdır. Milli Eğitim bakanlığı arşivi kullanılmamaktadır. Köy enstitüleri üzerine bilimsel eseler de hayli azdır.

düşünülmemesi olabilir. Oysa Müftüoğlu Türk eğitim tarihi bakımından hayli önemli yazılar barındıran ve 1917'de yayımlanmaya başlanan *Millî Talim ve Terbiye Mecmuası*'nda '*Millî Terbiye*' başlıklı önemli bir yazı da yayımlamıştır. Son olarak da Müftüoğlu'nun genç sayılabilecek bir yaşta vefat etmesi onun eğitim tarihi yazımı içine girmesini engellemiş olabilir.

Bu makalede, maarif tarihine eylemleri, özellikle de düşünceleri ve yazıları ile önemli katkılarının olduğu düşünülen Ahmed Hikmet Müftüoğlu'nun Türk eğitim tarihi yazımı denemeleri içinde önemli yeri olan üç serilik makalesi incelenecektir. Bunun yanında Ahmed Hikmet'in 'millî eğitim' düşüncesine ve eğitim tarihine katkılarına da kısaca değinilecektir.

1. Ahmed Hikmet Bey'in Kısa Hayat Hikâyesi (Tevetoğlu, 2004 ve Birinci, 2012:317-321'den özet)

1870'de İstanbul'da doğan Müftüoğlu Ahmet Hikmet Bey'in (bundan sonra Ahmet Hikmet) ailesi aslen Moralıdır. Dedeleri Osmanlı ulemasından olup uzun süre müftülük yaptıkları için, torunları Müftüoğlu soyadını kullanmışlardır. Ahmet Hikmet daha küçükken babası öldüğünden eğitimiyle ağabeyi ilgilenmiş ve onu Galatasaray Sultanisi'nde okutmuştur. Burada Muallim Naci başta olmak üzere Tevfik Fikret ve devrin önde gelen ilim, sanat ve fikir adamlarıyla tanışmış ve kısa sürede ilim öğrenmeye, özellikle de dil ve edebiyata büyük bir ilgi duymuştur. İlk yazılarını Galatasaray Lisesi'ndeki eğitimi sırasında yazmaya başlamıştır.

1888'de Hariciye Nezaretinde devlet memurluğuna başlayan Ahmet Hikmet, aynı zamanda Fransızcadan tercümeler yapmaya da girişmiştir. Farklı ülke ve şehirlerde Osmanlı hariciye hizmetlerinde bulunan Ahmet Hikmet Bey'in devlet memurluğu yanında büyük bir ilim ve kültür merakının olduğu da görülmektedir. Hizmet ettiği yerlerde bir bürokrat olarak değil, âdeta bir kültür elçisi olarak çalışmıştır. Özellikle II. Abdülhamid iktidarının son senelerinde belirgin bir şekilde önce ilmî alanda, daha sonra kültürel alanda II. Meşrutiyet döneminde ise siyasî alanda kendini gösteren ve baskın bir toplumsal ideoloji haline gelen Türkçülüğün gerek teori gerekse eylem noktasında önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Türkçülüğün doğuşunda ve halk kitlelerine yayılmasında onun yazdıklarının büyük hizmetlerinin olduğu söylenebilir. Türk Derneği, Türk Ocakları, Türk Bilgi Derneği ve *Türk Yurdu* gibi sivil/siyasî toplum kuruluşlarının içinde fiili görev almıştır. 1914'te Türk Ocakları üyesi olmuş ve ölünceye kadar da bu derneğin ideolojisi doğrultusunda, millî bir eksende çalışmalar yapmıştır.

Ahmet Hikmet 1898'den 1908'e kadar eğitim aldığı Galatasaray Sultanisinde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra da Darülfünun Edebiyat Fakültesinde dersler vermeye başlamıştır. 1912'de Budapeşte başkonsolosluğuna getirilmiş ve bu görevi sırasında Türk Macar ilişkilerini ilmî bir şekilde inceleyerek bu konuda pek çok eser yazmıştır. 1921'de yurda dönmüş ve Cumhuriyetin ilanından sonra da Dışişleri Bakanlığı'nın üst makamlarında görev yapmıştır. 1927'nin 19 Mayısında genç denilebilecek bir yaşta İstanbul'da vefat etmiştir.

Vefatının ardından görkemli bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Yıllarca hizmet ettiği *Türk Yurdu* dergisi ve yayın heyeti de onun hatırasına özel bir sayı(Türk Yurdu, 2001) çıkarmıştır. Pek çok dostunun yazdıkları iltifattan çok öte, bir gerçeğin tespitinden ibarettir. Vefatı üzerine *Türk Yurdu*'nda Celâl Sahir (Erozan), Necib Asım (Yazıksız), Veled Çelebi (İzbudak), Yusuf Şerif (Kılıçel), Ahmet İhsan (Tokgöz), Enis Behiç (Koryürek), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Mecdi Sadrettin (Sayman), Hikmet Şevki ve Mehmet Rauf yazılar yazmışlardır. Bu yazıların bazılarında kişiliği, bazılarında ise eserleri ve önemi üzerinde durulmuştur.

2. Ahmed Hikmet Bey ve "Millî Terbiye"

Ahmed Hikmet aslında bürokrat, hariciyeci olarak bilinir ancak onun diğer vasıfları hayli fazla ve önemlidir. Onun yaşadığı zaman aralığı (1870-1927) Türk devlet ve toplumunun büyük badireler geçirdiği bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı devleti tarihteki yerini alarak, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu inşa sürecinin görünen ve görünmeyen pek çok aktörü, lideri ve askeri vardır. Ahmed Hikmet Bey bu süreçte, özellikle düşünce, kültür, sanat ve fikir üretimi sahasına önemli katkılar yapmıştır. Onlarca dergi ve gazetede sürekli yazılar yazmış, şiirler yayımlamıştır. Onun önemli vasıflarından biri de eğitimciliğidir. Galatasaray Lisesinde dil, edebiyat ve bu konularla ilgili dersler vermiştir(Ahmed Haşim, 1991: 47-49;

Uşaklıgil: 1969: 369-474). Bu konuda hatıratlarda pek çok bilgi vardır. Onun eğitim düşüncesinde en belirgin yön, milliliğe yaptığı vurgudur. Ona göre "millî terbiyesiz ne bireyler yetişebilir ne de toplumlar oluşturulabilir."(Müftüoğlu, 1917: 50) Yeni bir toplum ve devlet inşa etmenin yolu öncelikle millî bir terbiye sistemi oluşturmakla mümkündür.

Millî terbiyeyi iki kısma ayıran Müftüoğlu, bunların *rûhanî terbiye* ve *cismanî terbiye* olduğunu söyler. Rûhani terbiye, gönlü saflığa, ulviliğe; dimağı Allah'a Rasül'e, yükselten ve yalnız Allah korkusu ve kıyamet günü mahkemesi cezası değil, bunlarla beraber, ilâhi aşk ve yaratana dönme, kavuşma aşkı aşılayan temiz, sevap ve hayır işleten, sağlam ve ciddi bir din fikri; kaza ve kadere karşı bir de insanın elinde olan irade bulunduğunu; kanata mukabil din ve millet uğruna yapılacak iyilik ve hayırlı işlerinde mutluluk ve sevap kazandıracağını aşılamak ve yaymakla mümkündür. Cismâni terbiye ise, çocukların, millet fertlerinin fikirlerini, umutlarını vatana bağlayacak hususi özelliklerini tayin etme, gösterme, millî şereflerle yeniden şereflendirme, maddî yararlar, çıkarlar sağlamakla mümkün olabilir.

Millî terbiyenin ancak millî bir dille gerçekleşebileceğini söyleyen Ahmed Hikmet, bunun için öncelikle eğitimin tam anlamıyla Türk diliyle yapılması ve Türkçenin zenginleşmesi için dil ve edebiyat çalışmalarının yapılmasını önermektedir. Çocuklara millî bir terbiyenin verilmesinde en büyük rolün öğretmenlere, özellikle de ilköğretim öğretmenlerine, daha sonra da annelere ve bakıcılara düştüğünü söyler. Onun için öncelikle millî ruh ve istikamet taşıyan öğretmenlerin yetiştirilmesi öncelikli hedef olmalıdır.

Millî terbiyenin sağlıklı bir şekilde kazandırılabilmesi için bu toplumun tarihinin, coğrafyasının, gelenek ve töresinin bilinmesi gerektiğini söyleyen Müftüoğlu, bunun için Anadolu'nun iyi bilinmesini ister. Bunun yanında yetenekli gençlerin Avrupa'ya 'tahsil' için gönderilmemesi gerektiğini söyler. Yurdunun coğrafyasını ve tarihini, dilini, edebiyatını bilmeyen bir genç yabancı bilgi ile bilgi denizini yutmuş olsa bile yine cahil, yine cahildir."(Müftüoğlu, 1917: 52) Ona göre bir milletin ruhça yükselmesi, yaşadığı çevresin düzgünlüğü, temizliği ve güzelliğine bağlıdır. Buna karşın Anadolu'nun köy ve kasabalarındaki düzensizlik, kirlilik, evlerdeki ilkel durum buralarda yaşayanların ruhlarına incelik ve büyüklük vermekten çok uzaktır. Eğitim ilgililerinin öncelikle bu meseleler üzerine düşünmesi gerekmektedir.

Çocuklarda millî bir ruhun, seciyenin, karakterin oluşabilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı, bayramlarda hediye olacak surette, güzel bir şekilde bastırılmış millî çocuk hikâyeleri yazarak okul öğretmelerini teşvik etmelidir. Bütün bu millî özelliklere bölgelerin, Müslüman azınlık kavimlerin renk ve zevkleri de katılarak bütün Osmanlı toplumuna mahsus genel ve millî sanayi ve hüner meydana getirildiği takdirde, milletin bütün fertleri kim olduklarını anlar ve bununla övünç duyarak, milliyetine sarılarak yaşar, ona sarılarak ölür(Müftüoğlu, 1917: 59).

3. Ahmed Hikmet Bey ve 16. Asır Türk Eğitim Tarihi

Ahmed Hikmet Bey'in "*On Birinci Asr-ı Hicride Türk Menâbi-i İrfanı*" başlıklı yazısı, 1922-1924 tarihleri arasında hayat sürmüş tarihten edebiyata, coğrafyadan etnolojiye, eğitimden felsefeye, dinler tarihinden, modern felsefî tartışmalara varıncaya kadar pek çok konuya değinen *Mihrâb*'da yayımlanmıştır(Gündüz, 2010). Ahmed Hikmet bu makaleleri yazarken, özgün kaynaklardan yararlanmıştır. Metin dipnotlarında şu eserleri zikretmiştir: *Tarih-i Hammer, Gülşen-i Maarif, Naima, Peçevi, Tarih-i Cevdet, Tarih-i Ata.*

Mihrâb dergisinde Ahmed Hikmet Bey'in başka yazısı bulunmamaktadır. Yayımlanan bu üç yazının da başlığı aynıdır(Müftüoğlu, 1340a; 1340b; 1340c). Bu yazılarda eğitim tarihinin üç önemli kurumunu (tekke, medrese ve Enderun) teker teker incelemiş, açıklamış, yorumlarda bulunmuş ve hepsinden önemlisi içinde yaşadığı döneme ilişkin çıkarımlar yapmıştır. Bu son derece önemli bir tavırdır. Zira o, tarihe sırf bir tecrübe yığını olarak değil, aynı zamanda bu günü yaratan dinamik bir birikim olarak bakmaktadır. Yaşanan sorunların tarihsel süreçte meydana gelen tutumlar, davranışlar, hatalar ve ihmallerin bir neticesi olduğuna inanmaktadır. Bu kurumlar içerisinde de en etkili olarak gördüğü eğitim müesseseleridir. Çünkü topluma ve devlete zihniyet kazandıran, devamlılık sağlayan öncelikle eğitim müesseseleridir. Onun on altıncı asır Türk eğitim tarihine ilişkin yazısında temel vurgu, millî hasletlerin bireylere kazandırılmasında eğitimin merkezî konumuna verdiği önem görülür.

Ahmed Hikmet Bey'e göre 16. asırda Türk toplumuna feyz veren, ahlâka zemin oluşturan, istikamet kazandıran başlıca iki kurum vardır: Bunlardan birincisi tekkeler, diğeri ve önemli olanı ise medreselerdir. Bunlara sonradan önemli bir kurum daha eklenmiştir: Enderun. Ahmed Hikmet bu kurumları inceleyen yazısına, "Osmanlı Türkleri, tarihinde 16. asrın ilk yarısını düzen ve istila devirlerinin sonu, şiddet ve duraklama zamanlarının da başlangıcıdır. İkinci yarısı ise *ayak takımının* başa geçmesinden dolayı yönetimin ve fikrî kuvvetin susmaya başladığı bir dönemdir"(Müftüoğlu, 1340a: 625) diyerek başlar. Bilindiği üzere 16. asrın ikinci yarısı devlette bazı sorunların görünür hale gelip, Kâtip Çelebi'nin, Koçi Bey'in ıslah reçeteleri sunmaya başladıkları dönemdir. Ahmed Hikmet'e göre bu dönemde devleti yöneten iki kuvvet vardır: Biri asker ile ulema ve vüzera, diğeri saray çevresidir. Bu sistemde toplumun çok dikkate alındığı ve yönetime dâhil edildiği söylenemez. Bu iki tür kuvvet arasında sürekli acımasız bir rekabet söz konusudur. "Bazen birinciler kahhar, ikinciler cebbar olur. Her iki taraf da hilekâr kesilirdi. Bir tarafta ihtiras ve haset, diğer tarafta gaflet ve körlük zavallı milleti ezer ve öğütürdü"(Müftüoğlu, 1340a: 627). Ahmet Hikmet'in bu devrin genel tasvirine yönelik şu cümlesi son derece manidardır: "Bu devirde mâder-i vatanın doğan evladından ziyade ölen oğulları vardı (Müftüoğlu, 1340a: 627).."

Bu devirde devlet yönetiminin nasıl olduğunu, hangi temel esaslar üzerine oturduğunu da Müftüoğlu ironik bir şekilde şöyle tasvir eder: "Çocuklar büyükleri, kadınlar erkekleri, cahiller âlimleri idare diyordu" (Müftüoğlu, 1340a: 628). Yazar bu durumu pek çok örnekle açıklar. Çocuk yaşta Sultan olanlar, Saraya hükmeden kadınlar ve yetki sahibi olan cahillerden örnekler verir. Tam da bu dönemde yetişen Kâtip Çelebi, Okçuzâde gibi gerçekten ilim kaygısıyla için ulema sınıfına geçen ve âlim olanlar nadirdir. Bu devirde ilim adamlığı kazanılan bir şey olmaktan ziyade bir paye haline gelmiştir. Sadrazamlar devletin asıl sahibi, şeyhülislâmlar en büyük imam, kızlar ağaları hükümet sahipleri olmuşlardır. Bulgar, Sırp, Rum, Hırvat, Rus, Ermeni, Arnavut devşirme çocukları, acemi oğlanları, paşa kapılarında karmakarışık hale gelmiş yeniçeri ocaklarında yetişerek, gelişerek ne aile ne vatan duygusu, ne din ne namus kaygısı beslemeyen bir canavar kitlesi haline gelmiş ve halis Türklüğün başına bela olmuşlardır.

Ahmet Hikmet, devrin genel görünümünü böyle tasvir ettikten sonra bu döneme ruh ve istikamet veren eğitim kurumlarından tekkeler hakkında bilgiler vermeye ve o dönem üzerine olan etkilerini açıklamaya başlamıştır. Ona göre tekkeler, gayri resmî tefeyyüz (feyizlenme) yerleridir ve düzenli kurumlar değildir. Buralar tam anlamıyla dalkavukluk yuvalarıdır. Burada barınanlarda maddî bir irfan, dünyevî bir bilgi değil, nefsî irfan, dinî ilimler beklenmektedir. "Buna ulaşmak kadim Yunan felsefesinden Yamlihos'un yeni Eflatunî denilen zatü'l-vahiye, serr-i vahide ait çalışmalarının Araplara ve oradan İran yoluyla Anadolu Türklerine 'tasavvuf' adıyla geçen felsefeyi takip etmeye bağlıdır" (Müftüoğlu, 1340a: 629). Aslında burada Müftüoğlu önemli bir konuya değinmektedir. Bu da Anadolu'daki tasavvuf hareketlerinin ve mistisizmin kökenleri meselesidir. Ona göre Anadolu tasavvuf hareketleri köken itibariyle Yunan felsefesine dayanır. Yunan felsefesi önce orta doğuya, oradan İran'a, oradan da tekrar batıya yönelerek Anadolu'ya geçmiştir [Çağdaş tarihçilerden Ahmet Yaşar Ocak, Ahmet Hikmet'in bu tezine çok benzerlikler gösteren görüşler ileri sürmektedir. Bu durum Ahmet Hikmet'in tahlillerinin ne kadar ilerici ve yerinde olduğunu gösterir: (Ocak, 1997:5-10)].

Ahmed Hikmet Bey'e göre Anadolu'daki tekkeler kökenleri bakımından üçe ayrılır: 1. Bektaşi ve onun gibi Türk tekkeleri, 2. Mevlevî ve ona tabi İran tekkeleri, 3. Bedevî ve Rufai gibi Arap tekkeleri. Tekkelerdeki eğitim ve öğretimi kısaca özetleyen yazar, buraya yönelik en önemli eleştirisini dil ve söylem yönüyle yapar. Zira burada Farsça öğretimine ağırlık verilmektedir. Ona göre, tekke yöntem bakımından da sürekli 'mavi boncuk dağıtmak', 'cennet hayali kurdurmak'la hayatını devam ettirmektedir. Ahmed Hikmet, bu yönüyle tekke ve medreselerin çatıştığını söyler. Biri sürekli korkutmakta, ateşten, cehennemden bahsetmekte diğeri de sürekli olumlu tablolar çizerek halkı avutmaktadır. Tekkelerde medrese temsilcileri ve kürsü sahipleri sürekli kötülenmektedir. Medreselerde de tekke şeylerine lanet okunmaktadır. Yazar sözünü şöyle bitirir: "Hulasa medrese yumruklar, tekke okşardı" (Müftüoğlu, 1340a: 629). Bütün bu yersiz çatışmaya rağmen kurumların somut bir şeyler üretmediklerini belirtir. Örnek olarak da tekkelerde ve medreselerde o dönemde hararetle tartışılan konuların kısa bir dökümünü verir (Müftüoğlu, 1340a: 630-631):

> 1. Eşyanın hakikatinden bahseden aklî ilimleri öğrenmenin gereksizliği. 2. Hızır Aleyhisselam'ın hayatına iman konusu. 3. Güzel ses ile Kur'an, ezan, kaamet ve ilahi okuma meselesi. 4. Bazı tarikatlarda yapılan sema ve raksa benzer hareketlerin yasaklanması konusu. 5. Güzel sesle dua etmek ve salâvat getirmenin uygun olup olmaması. 6. Tütün, kahve vb keyif verici şeylerin haramlığı konusu. 7. Peygamberimizin anne babası konusu. 8. Firavunun imanı ile ölüp ölmediği konusu. 9. Yezit'e lanet etmenin caiz olup olmadığı. 10. Bidatlere cevaz verilip verilmemesi. 11. Kabir ziyaretlerinin uygun olup olmaması. 12.

Şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin dinden çıkıp çıkmadığı konusu. 13. Nafile, Regaip, Berat ve Kadir namazlarının cemaatle kılınıp kılınmaması. 14. El, ayak ve etek öpmenin ve selam alırken, eğilmenin doğruluk ve yanlışlığı. 15. İyiliği emretme, kötülüklerden sakınma meselesi. 16. Rüşvet konusu.

İşte bu sorunlarla uğraşan ve dinamik olarak topluma hiçbir katkı getirmeyen tekkeler, Müftüoğlu'na göre özellikle Türkçenin ve Türk edebiyatının gelişmesine ve ilerlemesine olumsuz etki yapmıştır. Çünkü ona göre tekkeler, 'hatt u mahbûb' denilen üslubu, İran'dan alarak Anadolu'ya getirmiştir. Böylece tasavvuf bornozuna bürünen mübalâtsız şiir, fasih ve gayri tabii fikir ve hayallerle süslü bir edebiyat ithal etmiştir. Bu Türkçenin ruhunda olmayan bir şeydir. Ona göre, bu küstahlıklarda tasavvuftan eser aramak abes ve günahtır. Bu yüzden eski edebiyatımız, erkeklere has bir hüner olarak kalmış, kadınlar bundan doğal olarak uzak kalmışlardır. Onun için dünyadaki diğer toplumlar içinde bu gün eski edebiyatından en az nasiplenen kadınlar, Türk kadınlarıdır (Müftüoğlu, 1340a: 633).

Her ne kadar Ahmed Hikmet tekkelerin Türkçenin ve Türk edebiyatının gelişmesine olumsuz etkileri olmuştur şeklinde bir yargısı varsa da son zamanlarda yapılan pek çok araştırma bunun aksini gösterir tarzdadır. Özellikle tekke edebiyatı örnekleri divan ve halk edebiyatı metinleriyle yarışır düzeydedir.

Tekke ve medrese arasındaki çelişkilerden dolayı, eğitim yoluyla toplumda ortak bir ruh birliği oluşamamıştır. Her iki eğitim kurumu topluma farklı karakter, duygu ve hislerle dolu, dünyaya farklı açılardan bakan, gelecek duygusu farklı olan nesiller yetiştirmiştir. Böylesi bir toplumda birlik, beraberlik ve tabi ki çağdaş anlamda millet duygusunun gelişmesi mümkün değildir. Müftüoğlu buradan hareketle Türk millî kimliğinin niçin geç oluştuğuna yönelik çözümleme yapmaktadır. Buna göre bu gecikmenin altında yatan sebeplerden biri tekkeler ve medreselerdir. Üstelik bunlar toplum üzerinde derin etkileri olan eğitim kurumlarıdır.

Ahmed Hikmet, tekkelerin eğitim yönüyle toplum üzerindeki etkilerini tartıştıktan sonra ikinci yazısını medreseler üzerine ayırmıştır(Müftüoğlu, 1340b: 715-724). Cumhuriyet döneminde medreseler üzerine kuşkusuz pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların yetersizliği ve bütünü anlamaya imkân tanımamasına yönelik tespitler yapılmaktadır(Bu konuda bkz.: Mehmet İpşirli ile yapılan röportaj: *TALİD*, 2009). Medrese araştırmalarında Ahmed Hikmet'in burada söz konusu edilen yazısının kullanıldığına rastlanılmamıştır. Ahmed Hikmet genel olarak, medreseler hakkında bilinenlerin yanında hem farklı bilgiler vermiş hem de bu güne etkileri bakımından özgün yorumlar yapmıştır.

Medreselerin kuruluşundan Fatih ve Kanuni dönemindeki mükemmel konumuna kadar geçen zamanı özetleyen Müftüoğlu, burada pek çok isme yer vermiştir. Bazı önde gelen âlimlerin kısa biyografilerini yazmıştır. Cumhuriyet'in ilk senelerinde, hem de medreselerin kapatılmasından kısa bir süre sonra bu bilgilerin verilmesi bir anlam taşıyor olmalıdır. Medreselerin gelişimiyle ilgili olarak kısa biyografisi verilenler Mahmud Paşa [Namına izafetle yâd olunan mahalle ile cami ve çarşısının bânisi], Fahreddin Acemî [Devlet-i Osmaniye'de ikinci şeyhülislâmdır. İran'dan gelmiştir. Fazıl, Hurufi taraftarlarından birkaç kişiyi dinden çıkmalarından dolayı katlettirdikten sonra naaşlarını yaktırmış ve ateşi bizzat üflerken sakalını tutuşturmuştur] Molla Hüsrev [Molla Husrev Muhammed Efendi devletin üçüncü şeyhülislâmıdır. Pederi Feramerz sonradan Müslüman olmadır. Rum veya Fransız olduğuna yönelik ihtimaller vardır. Arap dilinde birçok dinî ve edebî eseri vardır. İstanbul'da ve Bursa'da bir hayli medrese ve cami yaptırmıştır. Fatih kendisine "zamanın Ebu Hanifesi'dir" derdi. Bursa da kendi medresesi haziresinde metfundur.] ile Türkistan'dan çağrılan meşhur astronomi bilgini Ali Kuşçudur [Alâeddin Ali Kuşçu bin Mehmed. Pederi meşhur Uluğ Bey'in bendelerinden ve kendisi dahi doğancısıdır. Semerkant ulemasından zamanın ilimlerini ve Uluğ Bey'den matematik ve astronomi öğrenmiştir. Uluğ Bey'in Semerkant'ta inşa ettirdiği rasathaneyi tamamlamaya memur olmuştur. Efendisinin vefatından sonra uzun Hasan'ın yanına gelmiş ve oradan sefaretle İstanbul'a ulaşmış ve görevini yaptıktan sonra Azerbaycan'a dönmüş ve oradan övgülerle Fatih tarafından yeniden İstanbul'a davet edilmiştir. Astronomiye ve Arap edebiyatına ve dinî bilgilere ait sayısız eseri vardır. Eyüp'te metfundur]. Burada etnik bir ayrımcılığa gidilmeden bilim ve kültür eksenli bir tanıtım yapılmış ve isimler bu kültürün kazanımları sayılmıştır. Medreselerin teşkilat yapısını, türlerini, işlevlerini, geçinme biçimlerini, vakıflarla olan ilişkilerini kısa, ancak oldukça açıklayıcı bir tarzda anlatmıştır. Zaten Ahmed Hükmet Bey'in bu yazılarının temel özelliği, bu konularda yeni pek çok şey söylemesinin ötesinde, tekke, medrese ve Enderun hakkında fazla bilgisi olmayan birine, bu kurumları bütün yönleriyle bu kadar kısa bir yazı içinde özetleyebilmesidir. Bu her yazarın ve araştırmacının yapabileceği bir iş değildir. Denilebilir ki, Ahmed Hikmet'in üç yazıda anlattığı bilgiler ancak çok daha geniş bir kitapta izah edilebilir.

Medreselerin teşkilatlanma biçimlerini, Anadolu ve İstanbul medreselerinin hemen hemen bütün özelliklerine değinerek anlatan Ahmed Hikmet, buradaki öğrencilerin okudukları kitaplar, kitapların içerikleri yazarları ve toplum için bu bilgilerin ne anlama geldiği hakkında da yorumlar yapmaktadır. Çağdaş medrese araştırmacılarının da açıklıkla belirttikleri biri, medreseler dinamik bir topluma hizmet etmekten ziyade, statik bir topluma en iyi hizmeti sunmaya kendilerini adamışlardır. Bunda da kendilerine düşen görevi en yüksek düzeyde gerçekleştirmişlerdir. Ancak her ne zaman ki, toplumun dinamik unsurları hızla harekete geçmiş, işte o zaman medreseler içinde bulundukları topluma hizmet üretmek, onların dertlerine çare olmak hususunda aciz kalmışlardır. Bunun böyle olmasındaki sebep medresede okutulan eserlerin ve ilimlerin zihniyet dünyası ile özellikle on altıncı asırdan sonra, mevcut ilimleri daha da statik hale getiren medrese müntesipleridir. Elbette bu sürece devlet yöneticilerinin de büyük etkileri olmuştur.

Ahmed Hikmet, medreseler bahsinde öğrencilerin günlük yaşamlarından da bahseder. Ayrıca, medresedeki öğrenci düzeyi ve öğrenci seçimi hakkında bilgiler verir. Eğitim dilinden, öğrencilerin ders okuma usulüne varıncaya kadar her detayla ilgili kısa bilgiler bulunmaktadır. Bahsi edilen dönemde medreselerde ciddî disiplin hadiseleri başlamıştır. Ahmed Hikmet, öğrenci disiplininden ziyade, personel ve yönetimdeki disiplinsizliklerin medreseleri bozduğunu söyler. Zira bu devirde, beşik uleması denilen zihniyet belirgin bir şekilde başlamıştır. Medreselilere gösterilen itibar yüzünden zenginler çocuklarını medreselere vermişlerdir. Ancak bunun sebebi ilme olan düşkünlük değil, müsadereden kaçmak, daha fazla mal ve mülk biriktirmek ve çalışmadan zengin olmanın yollarını bulmak içindir. Ahmed Hikmet'e göre medreseler etki ve önemini bu devirde kaybetmeye başlamıştır. Bu asrın sonlarında ortaya çıkan kadızâdeler meselesi medresenin gerilemesinin en büyük delildir. Oysa bu devre kadar medreseye ve medreselilere büyük bir saygı söz konusudur. Önceleri ilim endişesinden başka hiçbir kaygı taşımayan bir müderris yoldan geçse, herkes ona hürmeten çekilir ve çevrede oturanlar ayağa kalkardır. Artık bunlardan eser kalmamaya başlamıştır. Git gide medreselerin isimleri ve cisimleri yok olmaya, müderrislik bir pâye ve bir medreseden diğerine nakli dahi terfi ve rütbeden kinaye olmuştur. Müftüoğlu *Cevdet Tarihi*nden hareketle 1590'lardan sonra, her maslahata karışmakla ve her işe karışmakta(Ahmed Cevdet Paşa, 1310: 174) olan bir 'ilmiye sınıfının' ortaya çıktığını söyler. Bu tarihten sonra, kadılar yanlarında cahil naibler çalıştırmakta, taşraya gitmemekte ve toplumun başına dert olmuştur. Ahmed Hikmet medreselerle ilgili yazısını şu cümleyle bitirir: "Bu asrın sonlarına doğru medreseler, birer irfan yuvası olmaktan çıkarak, fesat yeri haline geldi. Buralarda ilim ve fen yerine cehl-i taassup tahayyül edilmeye başlandı (…). Bu suretle halkın nefretini çeke çeke, bakımsızlıktan haylazlar ve yobazlarla dolan bu müesseseler kendiliğinden çökmeye başladı"(Müftüoğlu, 1340b: 724).

Son yazısında Ahmed Hikmet Osmanlı yönetici sınıfının yetiştiği ve hem Türk eğitim tarihinin, hem de dünya eğitim tarihinin son derece özgün eğitim kurumlarından biri olan Enderun'u kısa ama özgün bir şekilde, bütün detaylarına temas ederek anlatmıştır (Müftüoğlu, 1340c: 835-845). Bilindiği üzere Türk eğitim tarihinde Enderun mektebini Ülker Akkutay doktora tezi olarak daha çok ikincil kaynaklardan araştırmıştır(Akkutay, 1984). Ahmed Hikmet Bey'in yazısı bu noktada, gerek yorumları, gerekse 'millî eğitim'e etkisine işaret etmesi bakımından sadece bir katkı sayılabilir.

Enderun tarihiyle ilgili yazıda öncelikle bu kurumun ne zaman oluştuğu ve ne amaçla teşekkül ettiği üzerinde durulmuştur. Buna göre, Enderun mektebi, Osmanlı Saltanatının askerî, idarî ve siyasî yönetimine nitelikli personel hazırlamak adına ihdas edilmiştir. Bu yüksek düzeyde bir saray okuludur. Saray okuluna nitelikli öğrencilerin seçilmesi için daha alt düzeyde okullar vardır. Bunların başında Galata Sarayı, Edirne ve İbrahim Paşa acemi oğlanları mektepleri Enderun'a hazırlık mektepleridir. Ahmed Hikmet bunlara ilişkin bilgi verdikten sonra Galata Sarayının II. Bayezid döneminde nasıl inşa edildiğini hikâye etmiş, bu küçük saraylardan Enderun'a hangi şartlarla geçildiğini anlatmıştır. Sonra Enderun teşkilâtını, eğitim sistemini, disiplini, okutulan kitapları, hocalarını ve temel vasıflarını, öğretilen meslekleri ve buradan yetişenlerin hangi işlerde, nasıl ve ne kadar süre istihdam edildiğine değinir. Burada özellikle 'bamyacı' ve 'lahanacı'ların niçin böyle anıldıklarının hikâyesini Çelebi Mehmed zamanında Amasya ve Merzifon arasında beklide dünyada ilk defa Türkler tarafından yapılmış savaş manevrasından kalma bir uygulamadan hareketle anlatmıştır.

Müftüoğlu bir yönüyle Enderun mektebini Türk kültürünün özü saymıştır. Ona göre burada Türk kültürünün bütün renkleri en canlı haliyle yaşanmakta ve yaşatılmaktadır. Dolayısıyla burada nasıl bir eğitim verildiğini, hangi özelliklere sahip bir birey yetiştirilmek istendiğini *Tarih-i Âta'*dan hareketle

anlatmıştır. Enderun'da uygulanan eğitim usulü o asrın ve dolayısıyla Türk adâb-ı maişetinin bütün derinliğini gösterdiğinden aşağıda bunlardan bir kısmı sıralanmıştır (Müftüoğlu, 1340c: 843-844):

> Büyüklerin yanın da lâubalîyane davranmayıp dik fakat mütevazı bulunmak. Haftada bir defa, Perşembe veya Cuma günleri tenha bir yerde el ve ayak tırnaklarını kesmek, her sabah abdest alırken yaş tülbentle kulak içlerini temizlemek, en az haftada iki defa tıraş olmak. Yüz ve elleri daima temiz durmak, abdest, yemek, el ve ayak havlularını her gün, mümkün olmazsa iki günde bir değiştirmek. Halk yanında ve sofrada geğirmemek, gerinmemek, esnememek ve halkın yüzüne serpercesine aksırmamak. Cemiyet içinde kulak, burun, diş karıştırmamak. Soğan, sarımsak, pastırma gibi fena kokulu yiyecekleri yememek. Fosur çubuk içerek halkı rahatsız etmemek. Büyüklerden evvel yemeğe el uzatmamak. Ağız şapırdatarak telaş ile yememek. Ekmek kırıntısını yere ve etrafa dökmemek. Yemekten sonra elini ağzını yıkamak. Halk yanında kaşınmamak, silkinmemek, pirelenmemek, salınmamak. Herkesin huzurunda aynaya bakarak yüzünden, burnundan kıl çekmemek. Kadınlar gibi açık renkte libas giymemek. Kimseye karşı nobranlık, serkeşlik etmemek, korum satmamak, öğünmemek. Yalan söylememek, mübalağa etmemek. Hiddet ve kızgınlıkla söz söylememek, konuşma esnasında kapalı cümleler ve kelimeler sarf etmemek. Velev hizmetkâr olsun, sebepsiz kimseyi incitmemek. Alçak tıynetli yaratılmış insanlara mahsus olan vefasızlık, merhametsizlik, düşkünlük, münafıklık etmemek. Kimseye zarar vermemek, kimseyi kıskanmamak. Fakir arkadaşlara yardım etmek. Sakat ve hasta olanlarla eğlenmemek. Kimsenin malını izinsiz almamak. Yöneticilere, hocalara, yaşlılara, âlimlere hürmet etmek. Asalet iddiasında bulunmamak. Boş yere kimseye yalvarmamak. Safahat uğrunda borç etmemek. Cahilane iddialarda bulunmamak. Aşağılamak için kimsenin taklidini yapmamak, sır saklamak, afyon yememek, güzel kokular kullanmak(Tarih-i Âta, 1275).

Bütün bu iyi hasletlere ve yüksek düzeydeki eğitim öğretime rağmen Ahmed Hikmet, yazının sonunda Enderun'un Türklük bilincinin gelişmesi, milliyet duygusunun doğması ve büyümesi açısından çok hayırlı sonuçlar getirmediği yorumunu yapar. Çünkü Enderun'da çok farklı etnik ve dinî kökenden gelen insanlara tam bir Türklük hissiyatı aşılanmıyor, onlar tam bir Osmanlı yapılıyordu. "Oysa Osmanlılık tamamıyla Türklük değildi. Sonradan Müslüman olmuş esirlerle doldurulan Enderun Türklüğün temel hissiyatından ayrılmış bulunmaktaydı. Bu çevredeki halis Türklerin ruhlarındaki Türklük cilası, dehası silinerek onun yerine aşamalı olarak beynelmilel bir yaldız sürülmüştür. Enderun zarif, ince idare adamları, dürüst ve zinde kahramanlar, muktedir ve bilgin, hünerli sanatkârlar yetiştiriyordu. Fakat ne bu idare adamları, ne kahramanlar ve ne hünerliler Türkün fıtrî dehasından hissedar olmuyorlardı" (Müftüoğlu, 1340c: 844). Ona göre gerçek Türk zihniyet ve hayatının özellikle idarî makamlarda bulunmasının önündeki en büyük engel çok büyük faydalarına karşın Enderun olmuştur. Elbette bu durum Müftüoğlu için bir çelişkidir. Bir önceki paragrafta, Enderun'un Türk kültürünün özü sayan yazar, işin içine yirminci yüzyıl milliyetçiliğini dahil ettiğinde kaçınılmaz olarak paradoksa girmiş bulunmaktadır.

Sonuç

Ahmed Hikmet Müftüoğlu gerek eylem olarak, gerekse telif ettiği eserleri bakımından eğitim tarihine önemli katkılar bırakmıştır. Ahmed Bey'in 1924'te yayımlanan üç serilik, 16. asır Türk eğitim tarihi ve kültürüyle ilgili yazısı çeşitli yönleriyle hayli önemli bir makaledir. Her şeyden önce yazının bütününe bakıldığında, Türk irfanının, kültürünün, bilim ve teknolojisinin zirve döneminde tekke, medrese ve Enderun'un toplum üzerindeki etkisiyle Türk milli kimliğinin oluşmasına olan etkileri tartışılmıştır. Bahsi geçen yüzyılın sonlarından itibaren bu üç kurumun olumlu yönlerinden ziyade eksiklikleri, çelişkileri ve topluma menfi tesirleri üzerinde durulmuştur. Ahmed Hikmet Bey'in kaynaklarına bakıldığında en başta *Tarih-i Cevdet*, *Tarih-i Ata* gelmektedir. Bu son dönem Osmanlı tarihleri de daha çok Koçi Bey ve Kâtip Çelebi etkisinde tarih yazmışlardır. Bu sebeple aslında yazılanların bu günün imkânları dikkate alınarak yeni bir kritiğe tabi tutulması bir zorunluk olarak görülmektedir. Zira çağdaş bazı araştırmacılar, adı geçen 17. Yüzyıl tarihçilerinin bazı konularda yanlı davrandıklarını belirtmektedir. Örneğin medreselerin geri kalması, bozulması gibi konularda verdikleri hükümlerde geneli temsil etmekten uzak dar bir çerçeve kullandıkları belirtilmektedir.

Bütün bu metodolojik şüphe ve eksiklere karşın, Ahmed Hikmet Bey, bir konunun üzerinde dikkatle durmaktadır: Eğitim kurumlarıyla toplumsal hayat ve kültürün birbirine bağımlılığı ve bu bağımlılıktan ortaya çıkan dinamik yapı. Yazının yayımlandığı tarihe dikkat edilirse yazar, devlet adamlarına ve eğitimcilere ciddî bir uyarıda bulunmaktadır. Yazı 1924 Eylülünde yayımlanmaya başladığına göre, Cumhuriyet henüz bir yaşındadır, medrese ve tekkelerin kapısına kilit vurulalı daha bir sene olmamıştır. Buradan bakıldığında sıradan bir eğitim tarihi özeti gibi duran yazı, aslında yeni devletin hangi temel esaslar üzerine inşa edileceğine yönelik tarihsel bir projektör görevini üstlenmektedir. Özellikle eğitim ve toplum ilişkisine dikkat çekmesi, bu gün için bile öneminden bir şey kaybetmemiştir. Ahmed Hikmet Bey'in

söylediklerini bir anlamda yeniden ifade edilerek toplumsal sorunların çözümünde, aydın duyarlılığının önemi ve devamlılığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ahmed Hikmet Bey'in eğitim tarihi literatürüne yapmış olduğu katkı, bu gözle okunduğunda tarihin ve eğitim kurumlarının ne işe yaradığı ve geleceği nasıl biçimlendirdiği gerçeği çok daha iyi anlaşılabilecektir.

Kaynakça

Ahmed Cevdet (Paşa),(1320/1904). *Tarih-i Cevdet, Tertîb-i Cedid,* İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, C.5.

Akkutay, Ü. (1984). *Enderun Mektebi*, Ankara: Gazi Üniv. Yay.

Binark, İ. (1996). "Ma'arif Tarihimize Ait Bir Rapor", *Yeni Türkiye, Eğitim Özel Sayısı*, S.7.

Birinci, A. (2001). "Bir Bektaşî Babası, Dârülfünûn İngiliz Edebiyatı Müderrisi, Maarifin İlk Tarihçisi", Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, (Yay., Haz.: Tacettin Kayaoğlu), Ankara: Yeni Türkiye Yay.

----(2011). "Müftüoğlu Ahmet Hikmet Bey'in Sicili", *Türk Yurdu*, S.291.

Büyük Türk Klasikleri (1990), İstanbul: Ötüken Yay., C.10.

Ergin, O. (1977). İs*tanbul Mektepleri ve İlim Terbiye ve San'at Müesseseleri -Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*, 5 Cilt, İstanbul: Eser Matbaası.

Gündüz, M. (2010). "Türk Eğitim Tarihine Katkıları Bakımından *Mihrâb* Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *NEWWSA*, V. 5, No: 3.

Haşim, A. (1991). *Bize Göre, Gurebâhâne-i Laklakan*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Lütfî Efendi(1926), "Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Maarif Teşkilatı (1267-1287)" *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, S.17, (94).

Muallim Cevdet (1334), "Darülmuallimîn'in 70. Senesi Vesilesiyle Verilen Konferans", *Tedrisât Mecmuası*, S.26.

Mustafa E. (2006), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Eğitim Tarihi", *Türkiye'de Eğitim Bilimleri, Bir Bilanço Denemesi*, (Ed.: Muhsin Hesapçıoğlu, Alparslan Durmuş), Ankara: Nobel Yay.

Müftüoğlu A.H. (1917/1333), "Millî Terbiye", *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, S.3.

----.(1340a), "On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı", *Mihrâb,* S. 19-20.

----.(1340b), "On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı: Medreseler", *Mihrâb*, S. 21-22.

----.(1340c), "On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı: Enderun", *Mihrâb*, S. 23.

Ocak, A.Y. (1997). "İslâm, Tasavvuf ve Tarikatlar", *Türkiye Günlüğü*, Ankara, S.45.

Satı (Satı el Husri),(1334). "Meşrutiyet'ten Sonra Maarif Tarihi", *Muallim Mecmuası*, S.19, 15.

Tarih-i Ata (1275), İstanbul, C.1.

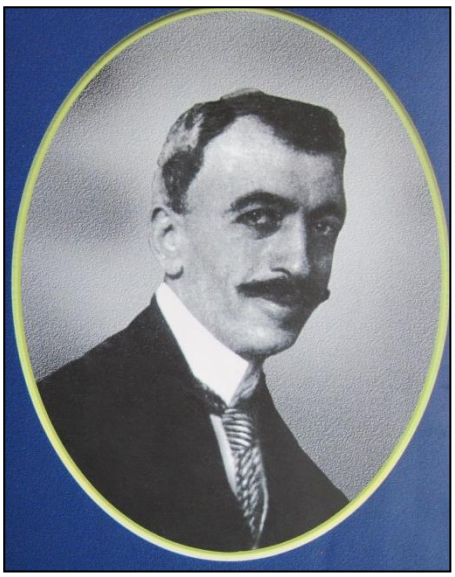
Tevetoğlu, F. (1986). *Müftüoğlu Ahmed Hikmet*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Yay.

Türk Yurdu (2001), Ankara: Tutibay Yay., C.12, S.191-30.

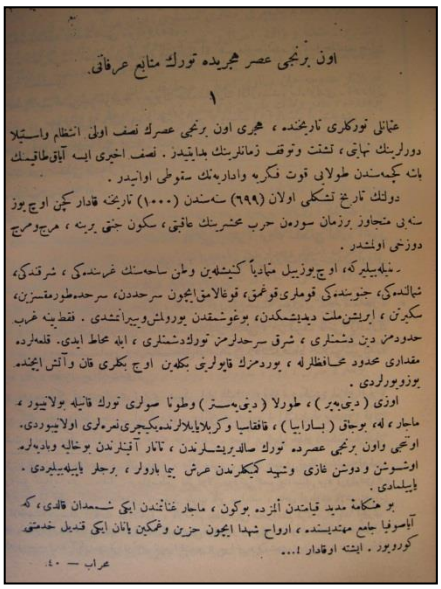
Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi (TALİD) Türk Eğitim Tarihi Özel Sayısı (2009), C. 6, S.11,

Uşaklıgil, H. Z. (1969). *Kırk Yıl*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yay.

EKLER:

Ek 1: Ahmet Hikmet Müftüoğlu

اون برنجی عصر هجریده تورك مناقب عرفانی

۱

عثمانلی تورکلری تاریخنده ، هجری اون برنجی عصرك نصف اولی انتظام واستیلا دورلرینك نهایتی ، تشتت وتوقف زمانلرینك بدایتیدر . نصف اخیری ایسه آیاق طاقمسنك بانه کچمه‌سندن طولایی قوت فکریه وادارهمنك سقوطی اوائیدر .

دولتك تاریخ تشکلی اولان (۶۹۹) سه‌سندن (۱۰۰۰) تاریخنه قادار کچن اوچ یوز سنه‌یی متجاوز برزمان سورهمن حرب محشرینك عاقبتی ، سکون جنتی برسنه ، هریوصریح دوزخی اولمشدر .

- میله‌یلیرکه، اوچ یوزیل متمادیاً کنیشله‌ین وطن ساحه‌سنك غرسنده‌کی ، شرقندکی، شمالنده‌کی، جنوبنده‌کی قوملری قوغمق، قوغالامق ایچون سرحددن، سرحده‌طورمقدن، سکبرتن ، ایریشن ملت دهبشمکدن، بوغوشمقدن یورولمش وبیرانمشدی . فقط بنه غرب حدودمن دین دشمنلری ، شرق سرحدلرمن تورك دشمنلری ، ایله محاط ایدی. قلعه‌لرده مقداری محدود محافظرله ، یوردمزك قاپولرینی بکلین اوچ بکلری قان وآتش ایچنده یوزیورلردی .

اوزی (دینی‌یه‌بر) ، طورلا (دینی‌یه‌مز) وطونا صولری تورك قانیله بولانیور ، ماجار ، له، بوجق (بارابیا) ، قافقاسیا وکربلایلالرنده‌بکیجری نعره‌لری اولانیوردی. اونجی واون برنجی عصرده تورك صالدیریشلرندن ، تاتار آقینلرندن بوخالیه وبادیه‌لرمز اوشوشن ودوشن غازی وشهید کیکلرندن عرش چیا بارولر ، بوجلر یاپیله‌یلیردی . یاپیلمادی .

بو هنکامهٔ مدید قیامتدن آلنزده بوکون ، ماجار غائلهسندن ایکی شمعدان قالدی، که آیاصوفیا جامع معتدیسنده ، ارواح شهدا ایچون حزین وغمکین یانان ایکی قندیل خدمتی کوردیور . ایشته اوقادار !...

عراب — ۴۰

Ek 2: "*On Birinci asr-ı hicride Türk menâbi-i irfanı*" başlıklı yazısının ilk sayfası